

## **Fetret devrinin müşriklerinin -büyüğü küçüğü- hepsinin toprak olacağı söyleniyor. Bu anlayışı Risaleler ışığında değerlendirir misiniz?**

Son din olan İslam'ı kabul etmeyen herkes ebedi olarak cehennemde kalacaktır. Bu hüküm Kur'an ve sünnetin kati ve kesin bir hükmüdür. Burada en ufak bir ihtilaf ve farklı bir görüş yoktur. İslam dini geçmişteki bütün inanç ve dinlerin hükmünü ve geçerliliğini iptal etmiştir. Halihazırda tek geçerli ve hükmü devam eden din İslam'dır.

İslam dininin ulaşmadığı ya da bir şekilde İslam dinini işitmemiş ve muttali olmamış insanların hükmü ise, "**fetret ehlinin**" hükmü gibidir. Yani İslam ile tanışmadıkları için mesul değildirler ve ehli necattırlar.

Birinci hüküm genel bir hükümdür. Yani İslam kabul edilmedikçe kurtulmak mümkün değildir. İkinci hüküm ise özel ve şartları olan bir hükümdür. Yani bu özel haller ve şartlar oluşur da bir insan İslam'a muttali olamaz ise mesuliyet ondan düşer. İki hükmü karıştırmamak gerekir.

Üstad Hazretleri bu hususu şu şekilde izah ediyor:

**"Âhir zamanda madem fetret derecesinde din ve din-i Muhammedîye (asm.) bir lakaytlık perdesi gelmiş ve madem âhir zamanda hazret-i İsanın din-i hakikîsi hükmedecek, İslâmiyetle omuz omuza gelecek. Elbette şimdi, fetret gibi karanlıkta kalan ve hazret-i İsayaya mensup Hıristiyanların mazlumlarının çektikleri felâketler, onlar hakkında bir nevi şehadet denilebilir."**(1)

Üstadın bu fikrinin temeli şu ayete dayanıyor:

**"Kim doğru giderse sırf kendi lehine gider, kim de sapıklık ederse ancak aleyhine eder. Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez. Ve biz resul gönderinceye kadar azaplandırmayız."** (İsra, 17/15)

Yani İslam nurunu bir şekilde görüp tanıyamayan herkes mesul değildir. Üstad

---

Hazretleri kendi dönemindeki olayları ve savaşları İslam nurunun önünde bir engel bir perde olarak görüyor ve o zamandaki mazlum ve çaresiz insanları bu kapsamda değerlendiriyor. Bu bir içtihad meselesidir, Üstad Hazretleri içtihadını bu doğrultuda değerlendiriyor.

1918'de Bolşevik devriminin gerçekleşmesi ile dünyada ideolojik bir kampaşma ve bloklaşma meydana gelmiştir. Komünist devriminin sahibi Rusya ve yandaşları kendi halklarına müthiş bir mezalim ve izolasyon uygulamıştır. Bu da ora halklarının dünya ile iletişiminin kopmasına sebep olmuştur. Böyle olunca masum ve mazlum halk üzerindeki bu izole ve soyutlama, ister istemez fetret hükümlerini akla getiriyor.

**Acaba komünizm baskısı altındaki masum ve mazlum halkların İslam açısından hükümleri nedir?** İşte Üstad Hazretleri Ehl-i sünnetin ittifak ile kabul ettiği fetret hükümlerini, bu masum ve mazlum halka tatbik ediyor.

Bu tatbik ve içtihadın İslam ile çelişen hiçbir yönü yoktur. Bazıları tecrit ve izolenin kalktığı ve iletişimin en üst seviyeye ulaştığı bu zamanın şartları ve gözlüğü ile meseleyi değerlendiriyorlar. Halbuki bu hüküm değişkendir, bazen şartlar onu gerektirirken bazen aksini gerektirebilir. Yani burada önemli olan şartların oluşmasıdır. Bu şartların en önemlisi insanların İslam nuruna muttali olup olmaması meselesidir. Şayet bir insan İslam nuruna muttali değilse mesul de değildir; bu hüküm değişmez, ama bazen şartlar bu hükmü askıya alır bazen de gerekli kılar.

İmam Gazali Hazretleri bu konuda şöyle der:

**“Peygamberin gönderildiğini bilmeyenler; bunlar ehl-i necattır. Bilip de inkâr edenler; bunlar ehl-i cehennemdir. Duyan fakat tahkik etmeyen, yanlış işitenler; bunların da necat ehli olması ümit edilir.”(2)**

İmam Gazali'nin bu hükmü Ehl-i sünnet alimlerinin fikirlerinin özeti gibidir.

Üstad Hazretleri bu fikrinde şaz değil, yani kendi başına değil İslam uleması ile ittifak içindedir. Nitekim Üstad Hazretleri Ehl-i sünnetin görüşlerini başka bir eserinde şu şekilde beyan ediyor:

**“...Ehl-i fetret, ehl-i necattırlar. Bil'ittifak, teferruattaki hatiatlarından muahazeleri yoktur. İmam-ı Şâfiî ve İmam-ı Eş'arîce; küfre de girse, usûl-i imanîde bulunmazsa, yine ehl-i necattır. Çünkü teklif-i İlâhî irsal ile olur ve irsal dahi, ittila' ile teklif takarrur eder. Madem gaflet ve mürur-u zaman, enbiya-i salifenin dinlerini setretmiş; o ehl-i fetret zamanına hüccet olamaz. İtaat etse sevab**

---

**görür, etmezse azab görmez. Çünkü mahfî kaldığı için hüccet olamaz.”(3)**

Şu ayetler de bir yönüyle fetret ehliyle ilgilidir:

**“Allah hiçbir nefse kaldıramıyacağı yükü yüklemez.”** (Bakara, 2/286)

**“Uyarıcılar olmadan biz hiçbir beldeyi helak etmedik.”** (Şuara, 26/208)

**“Rabbin (beldelerin) merkezinde ayetlerimizi okuyan bir elçi göndermedikçe, beldeleri helâk edici değildir.”** (Kasas, 28/59)

**Fetret devri** insanların toprak olması görüşü Ehl-i sünnetin görüşüne aykırıdır. İnsanlar ya cennete ya da cehenneme gidecektir, bunun arası ve ortası yoktur. Bu iddia ancak batıl Mutezile mezhebinin bir iddiası olabilir.

**Dipnotlar:**

(1) bk. [Kastamonu Lâhikası, 76. Mektup.](#)

(2) bk. *Faysal el-Tefrika beyn el-İslam ve el-Zındıka, Paris, 1983, s. 38-39.*

(3) bk. [Mektûbat, Yirmi Sekizinci mektup, Sekizinci Risale](#)

**İslamı duyamayan insanların varlığına Allah niçin müsaade etmiş olabilir? Son dini daha ilk geldiği günden itibaren tüm insanların duymuş olmasının gerekli olduğu insanın aklına geliyor. Bu fetret ehli insanlar içinde çok büyük evliya, alim olabilecek zatlar var mıdır? Varsa, Kur'an'a muhatap olamadıkları için ekilmemiş tohum gibi ziyan mı olmuşlardır? Risaleler ışığında bakar mısınız?**

Kainatın ve içindekilerin yaratılma gerekçelerinde en büyük hikmet, Allah'ın kendi cemal ve kemalini mahlukat aynasına görmek ve göstermek istemesidir. Bu yüzden mahlukatı kesretle yaratıp icat ediyor.

**"Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi istedim ve mahlûkatı yarattım."** (bk. *Keşfu'l-hafâ, II, 132, hadis: 2016*)

---

hadisi de bu manaya işaret ediyor.

Yani Őu kainat sarayının yaratılma gerekçesi Allah'ın isim ve sıfatlarını bu kainat sahnesinde tecelli ettirip, hem kendi İlahi nazarı ile hem de gayrın nazarı olan mahlukatın nazarı ile bu tecellileri seyredip müşahede etmektir. Kainatta sergilenen isimlerin en büyük gözlemcisi ve seyircisi Allah'ın bizzat kendisidir, sonra da sırası ile insanlar, melekler, cinler ve ruhanilerdir. Yani kainatın asıl yaratılma gerekçesi Allah'ın kendini tanıtmak ve sevdirmek istemesidir diyebiliriz.

Bu yaratma gerekçesinin niyet ve irade boyutunda da Őuunat-ı İlahi vardır. İnsan nasıl kendi güzelliğini görmek ve göstermekten bir keyif ve lezzet alırsa, *-La teşbih-* aynı şekilde, ama kudsi olarak Allah da kendi sonsuz kemal ve cemalini görmek ve göstermekten bir keyif ve lezzet alır. Bu Allah'ın Őuunatıdır; yani İlahi bir keyfiyettir. Bu keyfiyet sayesinde kainatta bir hareket ve faaliyet vardır.

Sevmek, lezzet almak, hoşlanmak insan için birer Őe'ndir. Allah da mahlûkatını sever ama, bizim bir eserimizi sevmemiz gibi değil. İşte bu İlâhî muhabbeti, mahlûkatın sevgilerinden ayırmak için **"mukaddes"** kelimesi kullanılır. Allah da kulunun ibadetinden memnun olur. Ama, bu memnuniyet, bir padişahın kendisine itaat eden bir askerinden memnuniyeti cinsinden değildir. İşte bunu zihinlere yerleştirmek için **"memnuniyet-i mukaddese"** tabiri kullanılıyor. Bunlar da Őuunat-ı İlahiyedendirler. Allah'ın, bütün mahlûkatının ihtiyaçlarını görmekte bir lezzet-i mukaddesesi vardır. Ama bu lezzet, bizim bir fakiri giydirmekten, yahut doyurmaktan aldığımız lezzet gibi değildir.

**"Her bir faaliyette bir lezzet nev'i vardır,"** hakikatinden hareket ederek, kâinata nazar ettiğimizde, Cenâb-ı Hakk'ın her bir fiilini icra etmekte, her bir ismini tecelli ettirmekte bir lezzet-i mukaddesesi olduğu aklımıza görünür. Bu lezzetin keyfiyetini ise akıl idrak edemez. Zira, akıl ancak mahlûkat sahasında düşünebilir.

Bizce gayesiz gibi duran çok mahlukat bu gayeye matuf olarak yaratılmıştır. Kainatı ve dünyayı sadece bir iki hikmete matuf addetmek, mana daralmasına sebebiyet verir. İnsanların imtihana tabi tutulması bu sayısız hikmetler içinde bir iki tanesidir.

**Özet olarak,** sonsuz cemal ve kemalin gözlemlenme ve müşahede edilme isteği, Allah'ın bir Őuunatı ve İlahi bir keyfiyettir. Tabir biraz dar, biraz riskli ama Őunu diyebiliriz ki, Allah kendini görmek ve göstermekten İlahi bir lezzet ve keyif alıyor. Bu yüzden mahlukatı ve insanları icat etmiştir. Bazı insanları imtihana tabi tutmasa bile, bu insanların yaratılmasına bu gerekçe yeterlidir diyebiliriz.

## **İkinci Bir Mülahaza**

**"Ey ahmak nokta-i sevda! Hâlıkın ef'âli sana nâzır değildir. Ancak Ona bakar. Kâinatı senin hendesen üzerine yapmış değildir. Ve seni hilkat-i âlemde şahit tutmamıştır. İmam-ı Rabbânî'nin (r.a.) dediği gibi: "Melikin atiyelerini, ancak matiyeleri taşıyabilir."(1)**

---

**Atiyye: Kelime olarak hediye, bahşış, lütuf ve ihsan anlamlarına geliyor.** Bu cümledeki manası maksat ve gayelerdir. Yani kainatta hedef ve maksat tutulan şeylerin geneline verilen bir isimdir. Allah'ın kainatta takip ettiği hikmet ve maksatların tamamına **atiyye** denilir.

**Matiyye: Kelime olarak binek ve yük taşıyan vasıta ve araç demektir.** Bu cümledeki ıstılahi manası maksat ve gayelerin altından kalkan, onları anlamlı hale sokan gerekçe ve vasıtalar anlamındadır. Yani Allah'ın kainatta takip ettiği hikmet ve maksatları, ancak yine onun külli nazarı ve külli istifadesi kaldırabilir. Yoksa insanların ve cinlerin cüzi nazarları kainatın umumunda tecelli eden maksat ve hikmetlere kifayet etmez. O külli gayeler insanların cüzi istifadesi için değildir.

Kainatta insanın idrak ve ihata edemeyeceği kadar sınırsız hikmet ve gayeler vardır. Bu gaye ve hikmetlerin hepsi de sanatkar ve ustasını gösterip ona işaret ediyor. Bir sanat ve eser, kendi nefesine bir bakıyor ise, sanatkar ve ustasına binler yönle bakıyor.

Mesela; bir resim tablosunda, resim tablosunu oluşturan tahta ve tuval, tablonun nefsi ve kendisi hükmündedir. Bu resim tablosunun boş tuvali ve önemsiz tahtasına bakıp da kimse sergiye gelmez. İnsanları resim sergisine çeken şey; tablonun tuval ve tahtası değildir, üzerindeki resim sanattır. Resim sanatındaki bütün incelik ve çizimler de ressamın işaret eden levhalar hükmündedir. Demek bir resim tablosu, nefisini, yani tuval ve tahtasını bir gösterirken, üzerindeki resim sanatı ile ressamını binler vasfı ile tanıtır.

Aynı şekilde bir çiçeğin maddesi ve dünyaya bakan faydası birkaç iken, sanatkarı olan Allah'a bakan binlerce yönü ve işareti vardır. Yani; çiçek üstündeki her bir nakış ve işleme ile sanatkarını bize tanıtıyor. Mesela; çiçeğin o güzel ve tatlı tebessümünde Allah'ın **Muhsin, Cemil, Müzeyyin** gibi çok isimleri tecelli ile kendini ilan ediyor. Çiçeğin maddesi değil, üstündeki nakış ve sanatları daha çoktur. Bu da nakış ve sanatlar adedince isimleri akla gösteriyor, zira her nakış ve sanat arkasında bir isim tecelli ediyor.

Bundan daha da ötesi, çiçeğin üzerindeki nakışlar ve sanatlar faraza bin ise, insanın bu nakış ve sanatlardan istifadesi bir ikiye tesadüf ediyor. Öyle ise geri kalan kısmı Allah'ın külli nazarına bakıp ona hitap ediyor. Burada çiçeklerin üstündeki sayısız tecelli ve nakışlar Allah'ın atiyeleridir, bunları bütünü ile ihata edip istifade etmek ise ancak Allah'ın külli nazarıdır ki, Allah'ın bu sonsuz nazarı bu atiyelere matiyye oluyor. Zira sonsuz tecelli yükünü yine sonsuz bir nazar kaldırabilir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, **kainatın ve içindekilerin yaratılma gerekçelerinde en büyüğü Allah'ın kendi cemal ve kemalini mahlukat aynasına görmek ve göstermek istemesidir.** Bu yüzden mahlukatı kesretle

---

yaratıp icat ediyor.

Yani Őu kainat sarayının yaratılma gerekçesi Allah'ın isim ve sıfatlarını bu kainat sahnesinde tecelli ettirip hem kendi İlahi nazarı ile hem de gayrın nazarı olan mahlukatın nazarı ile bu tecellileri seyredip müşahede etmektir. Kainatta sergilenen isimlerin en büyük gözlemcisi ve seyircisi Allah'ın bizzat kendisidir, sonra da sırası ile **insanlar, melekler, cinler ve ruhaniler**dir.

Öyle ise sayısız gezegenlerin icadı abes ve israf değil, tam bir hikmet ve iktisattır. Kainat sofrasının tek misafiri insan değildir, sayısız melek ve ruhaniler de bu sofraların misafirleri olup onlar da istifade ediyorlar.

(1) bk. [Mesnevî-i Nuriye, Katre'nin Zeyli](#).

**Üstad Hazretleri fetret hakkında, "fetret derecesinde" diyor, bunun manası nedir? Hem İmami Gazali'nin görüşleri ve hem Üstad Hazretlerinin görüşleri bu zaman için de, bilhassa Avrupa'da yaşayan insanlar için geçerli olabilir mi? Acaba bu fetvalar bir İslam ülkesinde, mesela Türkiye'de de geçerli olabilir mi?**

**“Âhir zamanda madem fetret derecesinde din ve din-i Muhammedîye (asm.) bir lakaytlık perdesi gelmiş ve madem âhirzamanda hazret-i İsanın din-i hakikîsi hükmedecek, İslâmiyetle omuz omuza gelecek. Elbette Şimdi, fetret gibi karanlıkta kalan ve hazret-i İsayaya mensup Hıristiyanların mazlumlarının çektikleri felâketler, onlar hakkında bir nevi Şehadet denilebilir.” (1)**

Üstad Hazretlerinin bu fikrinin temeli Őu ayete dayanıyor:

**“Kim doğru giderse sırf kendi lehine gider, kim de sapıklık ederse ancak aleyhine eder. Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez. Ve biz resul gönderinceye kadar azaplandırmayız.” (İsra, 17/15)**

Yani İslam nurunu bir Şekilde görüp tanıyamayanlar mesul değildir. Üstad Hazretleri kendi dönemindeki olayları ve savaşları İslam nurunun önünde bir engel bir perde olarak görüyor ve o zamandaki mazlum ve çaresiz insanları bu kapsamda değerlendiriyor. Bu bir içtihad meselesidir, Üstad Hazretleri içtihadını bu doğrultuda

---

değerlendiriyor.

1918 de Bolşevik devriminin gerçekleşmesi ile dünyada ideolojik bir kamplaşma ve bloklaşma meydana gelmiştir. Komünist devriminin sahibi Rusya ve yandaşları kendi halklarına müthiş bir mezalim ve izolasyon uygulamıştır. Bu da ora halklarının dünya ile iletişiminin kopmasına sebep olmuştur. Böyle olunca masum ve mazlum halk üzerindeki bu izole ve soyutlama ister istemez fetret hükümlerini akla getiriyor. **Acaba komünizm baskısı altındaki masum ve mazlum halkların İslam açısından hükümleri nedir?** İşte Üstad Hazretleri Ehl-i sünnetin ittifak ile kabul ettiği fetret hükümlerini bu masum ve mazlum halka tatbik ediyor.

**Bu tatbik ve içtihadın İslam ile çelişen hiçbir yönü yoktur.** Bazıları tecrit ve izolenin kalktığı ve iletişimin en üst seviyeye ulaştığı bu zamanın şartları ve gözlüğü ile meseleyi değerlendiriyorlar. Halbuki bu hüküm değişkendir, bazen şartlar onu gerektirirken bazen aksini gerektirebilir. Yani burada önemli olan şartların oluşmasıdır. Bu şartların en önemlisi insanların İslam nuruna muttali olup olmaması meselesidir. Şayet bir insan İslam nuruna muttali değilse mesul de değildir. Bu hüküm değişmez, ama bazen şartlar bu hükmü askıya alır bazen de gerekli kılar.

İmam Gazali Hazretleri bu konuda şöyle der:

**“Peygamberin gönderildiğini bilmeyenler; bunlar ehl-i necattır. Bilip de inkâr edenler; bunlar ehl-i cehennemdir. Duyan fakat tahkik etmeyen, yanlış işitenler; bunların da necat ehli olması ümit edilir.”**

İmam Gazali'nin bu hükmü Ehl-i sünnet alimlerinin fikirlerinin özeti gibidir. Üstad Hazretleri bu fikrinde şaz değil, yani kendi başına değil İslam uleması ile ittifak içindedir.

Nitekim Üstad Hazretleri Ehl-i sünnetinin görüşlerini başka bir eserinde şu şekilde beyan ediyor:

**“Ehl-i fetret, ehl-i necattırlar. Bil’ittifak, teferruattaki hatiatlarından muahazeleri yoktur. İmam-ı Şâfiî ve İmam-ı Eş’arîce; küfre de girse, usûl-i imanîde bulunmazsa, yine ehl-i necattır. Çünkü teklif-i ilâhî irsal ile olur ve irsal dahi, ittıla’ ile teklif takarrur eder. Madem gaflet ve mürur-u zaman, enbiya-i salifenin dinlerini setretmiş; o ehl-i fetret zamanına hüccet olamaz. İtaat etse sevab görür, etmezse azab görmez. Çünkü mahfî kaldığı için hüccet olamaz.” (2)**

---

Şu ayetler de bir yönüyle ehl-i fetretle ilgilidir:

**“Allah hiçbir nefse kaldıramıyacağı yükü yüklemez.”** (Bakara, 2/286)

**“Uyarıcılar olmadan biz hiçbir beldeyi helak etmedik.”** (Şuara, 26/208)

**“Rabbin (beldelerin) merkezinde ayetlerimizi okuyan bir elçi göndermedikçe, beldeleri helâk edici değildir.”** (Kasas, 28/59)

Yoksa fetret şartlarına haiz olmayanlar usulüne uygun bir şekilde iman etmedikçe ehl-i necat olamazlar. Yani son din olan İslam'ı kabul etmeyenler ebedi olarak cehennemde kalacaktır. Bu hüküm Kur'an ve sünnetin kati ve kesin bir hükmüdür. Burada en ufak bir ihtilaf ve farklı bir görüş yoktur. İslam dini geçmişteki bütün inanç ve dinlerin hükmünü ve geçerliliğini iptal etmiştir. Halihazırda tek geçerli ve hükmü devam eden din İslam'dır. Lakaytlık hiçbir zaman özre konu olamaz; özre konu olan tek husus dine olan ittıladır.

**Teklif** Allah'ın, insanları, emir ve nehiyleri üzerine hareket etmeğe vazifelendirmesidir. Bu da dinler vesilesi ile olur. Yani burada din teklif oluyor.

**İttıla ise** kelime olarak bir şeyden haberdar olmak anlamındadır. Bir şey hakkında etraflıca haberli ve malumat sahibi olmak anlamına da geliyor. Burada dinden haberdar olmak din hakkında yeterli bilgi ve malumata sahip olmak demektir.

Bir kimse teklife muttali yani vakıf değilse teklif ondan düşer. Yani birisi dinden hiç haberi olmamış ve din hakkında hiçbir malumat sahibi olmamış ise dini sorumluluk ondan düşer ve bu kimse dini kabul edip etmeme konusunda mazur sayılır. **"Teklif ittıla ile takarrur eder."** ifadesi bu manayı ifade ediyor. **İttıla** mutlak olup bir belde ya da coğrafya ile sınırlı değildir. Lakin İslam beldesinde İslam'a muttali olamamak çok hayali ve imkansız bir durum gibidir, şayet bir şekilde olmuş olsa o zaman fetret hükmü geçerli olur.

Hak olan Ehl-i sünnet dairesinde amelde Hanefi, Maliki, Şafi ve Hanbeli olmak üzere dört, itikat ve akaidde ise Maturudilik ve Eşarilik olmak üzere iki mezhep vardır.

**Ameli mezhepler arasındaki ihtilaf hakiki iken, itikattaki mezhepler arasındaki ihtilaf ekseri olarak lafzidir.**

İtakada dair mezheplerin ihtilafları genelde Kur'an ve sünnetin basit ve teferruata ait konularındaki anlayış farklılıklarından ileri gelmiştir. Bu sebeple aralarında ciddi bir fark yoktur. İmam Pezdeviye göre İmam Maturudi ile İmam Eşari arasında hakiki anlamda hiçbir fark yoktur, ihtilaflar tamamen lafzi ve ifadeye dairdir.



---

Mesela İmam Maturudi mukadderata **kader** onun tatbikine de **kaza** derken, İmam Eşari mukaddereta kaza tatbikine de kader demiştir. Yine İmam Maturudi yaratma işine tekvin sıfatı derken İmam Eşari yaratma işine Kudretin bir işlevidir demiştir vesaire. Hasılı hak olan her iki mezhep arasında ciddi ve hakiki bir ihtilaf yoktur. Hakiki ihtilaf da basit ve önemsiz konular üstündedir. Mesela Nuh tufanı bir bölgede mi yoksa bütün dünyada mı oldu, meselesi gibi basit ve önemsiz konularda hakiki anlamda ihtilaf olmuştur.

Risale-i Nurlar böyle basit ve teferruat konularına girmediği için hangi hak mezhebe daha yakındır diye bir hüküm vermemiz pek mümkün değildir. Ama Üstad Hazretleri amelde Şafi mezhebinden olmasından dolayı itikatta da Eşari sayılır. Zira Şafi mezhebinin itikatta imamı İmam Eşari'dir. Amelde Hanefi olanlar itikatta da Maturudi mezhebindedir. Sonuçta her ikisi de hak mezheptir.

Ameli mezhepler bir ihtiyaçtan bir zarurettten ortaya çıkmışlardır. Bu sebeple hakiki ihtilaf bu alanda kaçınılmazdır. Zira mezheplerin ayrışmasındaki gerçek faktör insanların iklim, coğrafya ve kültürlerinin birbirlerinden farklı olmasıdır. İklim ve coğrafya insanların farklı yaşam kültürleri oluşturmasını kaçınılmaz kılıyor. Bu da mezheplerin farklılığını gerektiriyor. Zira tek kültür ve tek mezhep farklı kültür ve coğrafyada yaşayan insanlara dar ve yetersiz gelir, bu yüzden Kur'an ve sünnet her kültüre yetecek ve genişlik verecek mezheplere müsaade etmiştir.

**Özet olarak,** itikada dair konularda İmam Eşari veya İmam Maturudiyi tercih etmekte bir mahzur yoktur. Hangisi kafamıza yatıyor ise onu kabul edebiliriz. Lakin Üstad Hazretleri bu konular içinde reyini belli etmiş ise biz Üstad Hazretlerine tabi olmalıyız. Zira Üstad Hazretleri itikatta en az İmam Maturudi ve Eşari kadar söz sahibidir.

**Dipnotlar:**

- (1) bk. [Kastamonu Lâhikası, 76. Mektup.](#)
- (2) bk. [Mektûbat, Yirmi Sekizinci Mektup, Sekizinci Risale.](#)